

KS. JANUSZ MARIAŃSKI

Rec.: Mariusz Zemło, *Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych*, Lublin: Wyd. KUL, 2013, 361 s.

Według Jana Szczepańskiego „socjalizacja kształtuje osobowość człowieka i przystosowuje go do życia w zbiorowości, umożliwia mu porozumiewanie się i inteligentne działanie w jej ramach, uczy, jak się trzeba zachowywać, by osiągać cele życiowe”¹. W ramach procesów socjalizacyjnych jednostka uczy się zachowania według przyjętych wzorów, rozumienia kultury, spełnienia określonych ról społecznych, bierze udział w życiu wspólnotowym. Jednostka rodzi się z predyspozycjami do uspołecznienia i staje się członkiem społeczeństwa. Socjalizacja jest do pewnego stopnia procesem żywiołowym i spontanicznym, prowadzi do tego, co nazywane jest wrastaniem w kulturę, stawaniem się czynnym członkiem społeczeństwa ludzi dorosłych, przejmowaniem symboli kulturowych, przyswajaniem wewnętrznych i zewnętrznych wzorów działania obowiązujących w danym społeczeństwie. W tym znaczeniu termin „socjalizacja” jest zbliżony do terminu „akulturacja”.

Socjalizacja jest procesem trwającym przez całe życie, gwarantującym trwałość pokoleń i ciągłość życia społecznego. Przede wszystkim w trakcie socjalizacji kształtuje się tożsamość osobowa i społeczna jednostki. W szczególności socjali-

---

¹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa, 1970, s. 96.

zacja: a) uczy dyscypliny, panowania nad popędami i potrzebami, zaspokajania ich w sposób przewidziany w danym społeczeństwie; b) wpaja aspiracje, czyli dążenie do tego, aby osiągnąć pewne rzeczy i cechy pożądane, naśladować bohaterów, osiągnąć zamożność, zdobyć uznanie; c) uczy pełnienia ról społecznych; d) daje sprawności i kwalifikacje zawodowe oraz umiejętności techniczne potrzebne do życia w danym społeczeństwie (Jan Szczepański). Socjalizacja jest przedmiotem zainteresowań socjologów wiedzy i edukacji, także socjologów empiryków.

Mariusz Zemło jest teoretykiem zajmującym się socjologią wiedzy i te zagadnienia stanowią główny nurt jego badań naukowych, ale w ostatnich kilku latach zajął się problemem „uempirycznienia” tej subdyscypliny socjologicznej. W pierwszej dekadzie XXI wieku poszerzał swoje teoretyczne zainteresowania socjologią wiedzy, opublikował w tym czasie kilka ważnych tekstów teoretycznych (np. *Świadomość potoczna, O dialektycznym modelu świata społecznego, Teoretyczna tożsamość socjologii wiedzy*), zajął się także problemem „uempirycznienia” socjologii wiedzy. W tym nurcie badawczym napisał kilkanaście artykułów i trzy książki (*Szkoła w stanie anomii, Role społeczne a postrzeganie szkoły, Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych*).

Oponenci socjologii wiedzy często zarzucali i ciągle zarzucają tej dyscyplinie, iż prowadzi dyskusję na wysokim poziomie abstrakcji, raczej wdając się w teoretyczne dywagacje niewnoszące niczego w kluczowe zagadnienia socjologii wiedzy, niż dostarczając argumentów potwierdzających sformułowane przez tę dyscyplinę twierdzenia – łącznie z podstawowym – mówiącym o zależnościach występujących między świadomością a bytem społecznym. Po części należy uznać słuszność takich zarzutów, gdyż *gros* dyskusji prowadzonych przez autorów zajmujących się omawianym obszarem badawczym dotyczy epistemologicznych problemów pojawiających się w związku z podstawowymi tezami socjologii wiedzy. Sprowokował je poniekąd sam Karl Mannheim, który miał zafundować socjologii wiedzy nowe rozdział.

Studia socjologiczne nad szkołą i edukacją M. Zemły mają charakter empiryczny, ale są prowadzone w kontekście paradygmatu socjologii wiedzy. Autor jest świadomy faktu, że badane zjawiska i procesy społeczne są komplementarne i wielowymiarowe. Nie wystarczy je opisać i przeanalizować na szerszym tle, ale trzeba je także zinterpretować i wyjaśnić. Dlatego poszukuje wielorakich uwarunkowań: lokalnych i specyficznie polskich oraz globalnych (cywilizacyjnych). Nawet raporty z badań empirycznych nie są pozbawione pewnych uogólnień teoretycznych.

Socjologia wiedzy ciągle oczekuje swego empirycznego uprawomocnienia. Prace o charakterze empirycznym opublikowane przez M. Zemłę odczytuję jako wyjście naprzeciw tym potrzebom. Bezsprzecznym wkładem w ten kontekst jest książka *Role społeczne a postrzeganie szkoły*. Autor, konfrontując punkty widzenia uczniów i nauczycieli na identyczne zagadnienia, a dostępne każdemu z tych podmiotów w równym stopniu (przedmiotem odniesień reprezentantów obu grup jest rzeczywistość szkolna), pokazuje, jak różnicują się ich stanowiska na kwestie podnoszone w badaniu socjologicznym. Nie tylko demonstruje, kiedy ich punkty

widzenia się zbliżają i kiedy oddalają, lecz także dostarcza przekonujących wyjaśnień zauważonych zależności. Jest to jedna z bardziej rzetelnych, systematycznie opracowanych prac w literaturze przedmiotu, dająca wyobrażenie o tym, jak jeden z elementów bytu społecznego – w omawianym przypadku rola społeczna (w ujęciu Lintonowskim) – wpływa na wiedzę jednostek ją odgrywających.

Dominującym nurtem badawczym M. Zemły pozostaje jednak socjologia wiedzy i edukacji. Pełny wyraz zainteresowań socjologią wiedzy i edukacji w paradygmacie empirycznym znalazł się w książce pt. *Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych* (Lublin 2013). Opracowanie składa się z pięciu rozdziałów: I – *Socjalizacja – ujęcie teoretyczne*; II – *Metodologiczne podstawy badań*; III – *Szkolny kontekst socjalizacyjny*; IV – *Pozaszkolne konteksty socjalizacyjne*; V – *Efekty i ocena socjalizacji*. Tak przygotowany program badawczy pozwolił na rozpoznanie głównych kontekstów społecznych warunkujących przebieg socjalizacji współczesnej młodzieży polskiej. Ramy teoretyczne rozważań stanowią klasyczne teorie socjalizacji (Émile’a Durkheima, George’a H. Meada, Petera L. Bergera), z pominięciem współczesnych ujęć teoretycznych (np. Pierre’a Bourdieu, Klaus Hurrelmana, Zbigniewa Kwiecińskiego, Klaus Jürgena Tillmanna), co nie jest do końca usprawiedliwione.

Za podstawę opracowania na temat różnych kontekstów socjalizacyjnych posłużyły badania empiryczne zrealizowane w 2011 roku wśród uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, uczęszczających do białostockich placówek oświatowych: 60 szkół publicznych i 16 szkół niepublicznych. W badaniach empirycznych użyto najczęściej stosowanych przez socjologów narzędzi badawczych, mianowicie kwestionariusza ankiety, składającego się z kilku bloków tematycznych: środowisko szkolne, czas wolny, wartości i normy, środowisko rodzinne, przemoc w rodzinie, substancje psychoaktywne, samopoczucie. W recenzowanym opracowaniu uwzględniono trzy pierwsze bloki tematyczne, co pozwala dobrze opisać proces socjalizacyjny, jakiemu podlega młodzież szkół ponadpodstawowych. Badaniem empirycznym objęto w sumie 2367 uczniów szkół białostockich. W opracowaniu autor uwzględnił nie tylko dane brzegowe, ale wzbogacił ich zróżnicowanie ze względu na zmienne niezależne: typ szkoły, klasa szkolna, płeć, sytuacja materialna rodziny, miejsce zamieszkania, religijność.

Szkolne środowisko socjalizacyjne jest niezwykle ważne, w jego bowiem zasięgu młody człowiek nabywa cech ułatwiających mu funkcjonowanie w społeczeństwie. W omówieniu i scharakteryzowaniu tego kontekstu autor prezentuje system normatywny obowiązujący w placówkach edukacyjnych oraz sferę relacji społecznych pozwalających zidentyfikować stan środowiska szkolnego od strony behawioralnej, co umożliwiło zbudowanie wyobrażenia o standardach, w jakich przebiega proces uspołecznienia w szkole. Obowiązujące w otoczeniu wzorce zachowań stają się punktem odniesienia dla osób w nim przebywających. Ważne są także oceny, jakie wystawiają uczniowie swoim środowiskom edukacyjnym. W świetle wyników badań empirycznych potwierdziła się hipoteza, że normatywny system

szkolny – określany przez czytelność reguł postępowania szkolnego, skuteczność środków wychowawczych, konsolidację działań wychowawczych nauczycieli – jest w słabej kondycji. Zachowania młodzieży w środowisku szkolnym nie wykazują się wysokimi standardami.

O czytelności reguł szkolnych twierdząco wypowiedziało się 2/3 uczniów. Ten wynik nie pozwala mówić o powszechnej świadomości ich istnienia; nie daje możliwości stwierdzenia, że funkcjonują w przestrzeni szkolnej na zasadzie oczywistości. Osłabiony jest podstawowy element odpowiedzialny za efektywną socjalizację. Skuteczność środków wychowawczych w ocenie uczniów także wypada stosunkowo słabo. Pośród wyszczególnionych środków powstrzymujących uczniów przed niepożądanymi zachowaniami nie było takich, którym przypisano by sprawność wyższą niż 40%. W przypadku używania wulgarnych słów, palenia papierosów ocena skuteczności sięgnęła zaledwie kilkunastu procent, natomiast w przypadku picia alkoholu, przeszkadzania nauczycielowi na lekcji, zażywania narkotyków – dwudziestu kilku procent. Można mieć wiele do życzenia odnośnie do konsolidacji działań nauczycielskich. Przeciętne określenie przez uczniów jej występowania na poziomie 60% jednoznacznie świadczy o niewykonywaniu jedomyślnym zadań wychowawczych. Stawia to uczniów w ambiwalentnej sytuacji, a wówczas uspołecznianie ich nie może być skuteczne (s. 344–345).

Młodzież szkolna pozostaje pod znaczącym wpływem pozaszkolnych kontekstów socjalizacyjnych, gdzie znajduje atrakcje, rozrywki, niecodzienne emocje i wrażenia. Autor bardzo precyzyjnie analizuje sposoby spędzania czasu wolnego, uczestnictwo w zorganizowanych formach życia zbiorowego i czytelnictwo książek. Pozwala to nie tylko na sporządzenie swoistej mapy najbardziej wyraźnych agend, z którymi dochodzi do najczęstszych kontaktów uczniów, ale i do wskazania na te, które są najbardziej aktywne w procesie uspołecznienia młodego pokolenia. Młodzież najwięcej czasu wolnego spędza, słuchając muzyki, oglądając filmy i programy telewizyjne oraz w sieci, przypisuje też wysoką rangę spotkaniom z rówieśnikami.

Wśród preferencji aksjologicznych młodzieży dominują wartości podkreślające znaczenie relacji społecznych o silnych więziach emocjonalnych (rodzina, przyjaciele, miłość), nad drugim miejscu sytuowały się wartości odnoszące się do pracy i uznania społecznego (atrakcyjna praca, szacunek otoczenia, kariera zawodowa), na trzecim – wartości prospołeczne (poczucie, że jest się przydatnym innym ludziom, pomaganie innym), na czwartym – wartości hedonistyczne i materialistyczne (pieniądze, sprawność fizyczna, podróże, przyjemności, rozrywki). Nie potwierdziła się hipoteza o przewadze wartości o proweniencji hedonistyczno-materialistycznej w systemie aksjologicznym młodzieży. Uprawomocniła się zaś hipoteza, że młodzi w znacznym stopniu przejmują wartości uznawane przez rodziców.

W rozdziale zamykającym rozważania nad kontekstami socjalizacyjnymi autor określa efekty tego procesu. Za miarę takich efektów przyjął podzielany przez respondentów system wartości, śledząc związki poszczególnych kategorii wartości z konkretnymi kontekstami socjalizacyjnymi oraz czynnikami charakteryzującymi środowisko ucznia (otoczenie szkolne, rodzinne, medialne i aktywności prorozwo-

jowe). Przeprowadzone analizy korelacyjne pozwoliły zorientować się w kontekstach sprzyjających nabywaniu przez młodzież odpowiedniej formacji społecznej. Rozeznanie w tym względzie zostało ugruntowane przez pozyskanie informacji o opiniach uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych w Białymstoku na temat źródeł zachowań dewiacyjnych. Autor stwierdza, że nie tyle społeczeństwo jako takie narzuca jednostce odpowiednie jakości, ile raczej robią to ukształtowane konstelacje sił społecznych. Te czynniki społecznego oddziaływania zostały wskazane i poddane socjologicznej analizie, wraz ze wskazaniem skutków.

Zespół czynników, z którymi przeciętnie funkcjonująca jednostka musi się spotkać, doświadczyć ich obecności oraz urzeczywistnić w swoich projektach i planach oraz w działaniach, nie zawsze oddziałuje pozytywnie. W odniesieniu do szerszych kontekstów socjalizacyjnych autor stwierdza:

W wielu relacjach społecznych, zwłaszcza nawiązywanych z nauczycielami, młodzież wykazywała się nadzwyczaj negatywnymi zachowaniami. Powszechność ich występowania sięgała kilkudziesięciu procent. Było tak chociażby w przypadku: niewykonywania poleceń nauczyciela – 53,9%, przeszkadzania nauczycielowi na lekcji – 63,7%, dyskusowania z nauczycielami w sprawie wystawiania ocen – 68,9%. Na podobnym poziomie utrzymywało się używanie wulgarnych słów – 65,0%. Takie zachowania nie świadczą dobrze o poziomie kultury młodzieży, ale, co w rozważanym kontekście jest ważniejsze, również nie są dowodem mocy wychowawczego jej prowadzenia przez środowisko szkolne (s. 345).

Jeżeli nawet określenie stosowane przez autora: „szkoła w stanie anomii” jest nieco przesadne, to z pewnością wskazuje niepożądany kierunek zmian w kondycji moralnej środowiska szkolnego.

Studium socjologiczne o kontekstach socjalizacyjnych młodzieży pozwala zrozumieć mechanizmy odpowiedzialne za kształt moralny społeczeństwa, a w szczególności młodzieży. Ukazuje ono czynniki składowe procesu socjalizacji oraz warunki, w jakich przebiega współczesny proces socjalizacji, a także właściwy proces wychowania. Książka zawiera informacje o elementach wzmacniających i osłabiających tworzenie mocnych osobowości, o sposobach ochrony młodego pokolenia przed różnymi zagrożeniami i niepożądanymi wpływami. Jest ona ważna także dla tych wszystkich zatroskanych o dobro młodego pokolenia, którzy poszukują odpowiedzi na liczne problemy związane z fundamentalnymi pytaniami dotyczącymi właściwego rozwoju dzieci i młodzieży oraz ich przygotowaniem do dorosłego życia. *Między szkołą a domem* ma więc nie tylko wymiar teoretyczny i empiryczny, ale także praktyczno-wychowawczy.

Opiniowana publikacja jest swoistą summą wiedzy o wartościach, normach i ocenach moralnych dokonywanych przez młodzież polską. Udało się w tej syntezie uniknąć gromadzenia wielkich ilości danych empirycznych, często nieporównywalnych i utrudniających wyprowadzenie jakichkolwiek wniosków teoretycznych. Te, które zostały przywołane, uporządkowano poprawnie w sensie logicznym

i metodologicznym, w ramach przyjętego kulturowego paradygmatu socjalizacji. Na podstawie bogatych materiałów „wytworzonych” autor wydobył wszystko, co było możliwe, dla naświetlenia postawionego zadania naukowego. Recenzowana książka jest bardzo dobrą monografią ważnego problemu badawczego, pośrednio zachęca do dalszych badań socjologicznych nad fenomenem edukacji szkolnej, zwłaszcza w wielkich aglomeracjach miejskich. Stanowi ona ważny wkład do socjologicznego piśmiennictwa w zakresie badań nad szkołą i edukacją.

Opracowanie pt. *Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych* bardzo dobrze wpisuje się w dyskusję na temat orientacji politycznych, społecznych, moralnych i religijnych społeczeństwa polskiego okresu po transformacji ustrojowej. Wiele pytań badawczych, hipotez podstawowych i pomocniczych wyznaczyło krąg tematów, jakimi zajmuje się M. Zemło. Podejmuje on zagadnienia najwyższej rangi, a mianowicie świadomości aksjologicznej i obyczajowej oraz wzorów zachowań moralnych młodego pokolenia Polaków (postawy i wartości) w warunkach zmieniającej się rzeczywistości, głębokich przemian cywilizacyjnych i kulturowych we współczesnym świecie. Wnikliwa i prowadzona zgodnie z wymogami nowoczesnego warsztatu empirycznego socjologii analiza jest poprzedzona refleksjami: teoretyczną na temat koncepcji socjalizacji i metodologiczną dotyczącą podstawowych założeń badawczych oraz charakterystyką zbadanych zbiorowości.

Książkę *Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych* należy także uznać za ważny wkład w „uempirycznienie” socjologii wiedzy. Podstawowy przedmiot analiz, jaki został w rozprawie omówiony, tj. socjalizacja, jest fundamentalnym procesem odpowiedzialnym za kształtowanie świadomości społecznej. Prześledzenie tego procesu na podstawie bogatych badań empirycznych uwzględniających szeroki zestaw kontekstualnych zmiennych, w osnowie których przebiega tenże proces, dostarcza cennego materiału empirycznego pokazującego uwikłania świadomości społecznej. Nadto w pracy zidentyfikowano efekty socjalizacji (obszar świadomości) w wybranych aspektach – jest to ważny krok zmierzający do empirycznego śledzenia obszarów badawczych interesujących socjologię wiedzy. Książka stanowi zatem ważny krok w uprawomocnieniu socjologii wiedzy, dostarcza empirycznych dowodów na głoszone przez jej reprezentantów tezy.

M. Zemło podjął bardzo interesujący, ale trudny z teoretycznego i metodologicznego punktu widzenia temat dotyczący szkolnych i pozaszkolnych kontekstów socjalizacyjnych. Równoległe z pracami teoretycznymi prowadził badania empiryczne nad szkołą i edukacją, szczególnie w Białymstoku. To miasto stało się do pewnego stopnia jego swoistym laboratorium. We wszystkich publikacjach przyjmuje socjologiczny, neutralny aksjologicznie punkt widzenia w odniesieniu do wiedzy i edukacji. Przedstawia nie tylko „stan rzeczy”, ale i uwarunkowania, a *implicite* – nowe kierunki przemian w zakresie wartości i norm w środowiskach młodzieżowych. Zastosowane testy istotności są w pełni wystarczające dla analiz socjologicznych,

prezentacja danych liczbowych została podporządkowana rozwiązaniu zoperacjonalizowanych problemów. Autor wykazał się dobrą znajomością metodologii badań społecznych, co przy badaniu na dużych próbach reprezentatywnych jest bardzo istotne.

M. Zemło wybrał określoną rzeczywistość społeczną jako przedmiot badań socjologicznych, obraca się konsekwentnie w ramach przyjętych przez siebie założeń teoretycznych i szczegółowych dyrektyw metodologicznych. Starał się precyzyjnie określić te założenia, doprecyzować i być wiernym obranej przez siebie metodzie, zwłaszcza w badaniach empirycznych. We wszystkich publikacjach tego autora nietrudno zauważyć precyzję myślenia, zwięzłość w formułowaniu konstatacji i pewną oszczędność słowa. Większość prac wyróżnia się nie tylko wyrazistością indywidualnego stylu, ale przede wszystkim perfekcyjnością metodologiczną i konsekwentnym dążeniem do nadania polskiej socjologii wiedzy i edukacji, a częściowo także socjologii religii, wartościowych ram teoretycznych. Jego studia badawcze nad szkołą i edukacją należy rozumieć w perspektywie niezwykle ważnych prób „uempirycznienia” socjologii wiedzy.